

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Občanský průkaz 4.0 – kompetence pro demokratickou kulturu
(reg. č. CZ.02.3.68/0.0/0.0/16_032/0008154)

Podpora demokratických hodnot

Pracovní sešit pro účastníky

Úvodní slovo k semináři	3
ÚVOD	4
Podpora demokratických hodnot – uvedení do tématu	4
TEORIE	6
Je liberální demokracie v krizi?	6
Tolerance a vnímání korupce	15
Příčiny extremismu a radikalizace	19
PRAXE	22
Online databáze výukových materiálů Rozcestník	22
Představení aktivity z Rozcestníku	23
Inspiromat pro praxi	25
SDÍLENÍ	29
Diskuse k demokratickým hodnotám u žáků	29
Diskuse k rozvoji demokratických hodnot ve školách	30
Diskuse k přínosu semináře	31

ÚVODNÍ SLOVO K SEMINÁŘI

Vážení účastníci semináře,

máte v rukou materiál, který vás provede seminářem a poslouží vám jako pracovní sešit, do něhož si můžete snadno a strukturovaně zapisovat své poznámky, otázky, nápady pro výuku nebo důležité kontakty.

Tento pracovní sešit vám po skončení programu zůstane a může být součástí vašeho pedagogického portfolia. Prezentace k přednáškám a další materiály k tomuto semináři pak naleznete na stránce projektu <http://www.obcanskyprukaz.eu>.

Seminář je rozčleněn do tří bloků, které se pro lepší orientaci odrážejí i v uspořádání tohoto pracovního sešitu:

Teorie – v tomto bloku budete mít příležitost zamyslet se nad teoretickými souvislostmi a aktuální odbornou reflexí tématu semináře.

Praxe – seznámíte se s praktickou webovou databází zajímavých vzdělávacích programů a materiálů a spolu s kolegy si vyzkoušíte připravit vzdělávací aktivitu s použitím některého z materiálů.

Sdílení – v závěrečném bloku je vytvořen prostor pro vzájemné sdílení pedagogických zkušeností, příkladů dobré praxe a pro společnou reflexi celého semináře.

Věříme, že pro vás bude seminář užitečný a přínosný a že si z něj odnesete mnoho konkrétních inspirací a podnětů pro pedagogickou praxi.

Tvůrci vzdělávacího programu v projektu Občanský průkaz 4.0

ÚVOD

PODPORA DEMOKRATICKÝCH HODNOT– UVEDENÍ DO TÉMATU

Liberální demokracie není systémem, který je nutný a nevyhnutelný. Když se podíváme na lidskou historii, je spíše výjimečnou podobou politického uspořádání až posledního století. Tak jako jiné je náchylná k různým deviacím, sociálně-patologickým jevům. Vždyť již Platón a Aristoteles před půl třetím tisícem let ukazovali, jak se mění jeden typ uspořádání v druhý – kdy timokracie (aristokracie) degeneruje v oligarchii, ta v demokracii (v podobě vlády davu) a ta z nezbytí v tyranii.

Každé politické uspořádání je lidským výtvozem, a jako takové je náchylné k chybám a nedostatkům. Liberální demokracie, založená na základní myšlence rovnosti každého jednotlivce, pak je z určitého úhlu pohledu často více bezbranná, kdy při respektu k pluralitě cest a hodnot občas neumí bránit rozkladným tendencím.

Není třeba poukazovat pouze na historické evropské příklady z 20. století, které jsou dostatečně známé – rozklad demokratického systému výmarského Německa a předání moci Adolfu Hitlerovi; fašistický převrat v Itálii; degenerace středoevropských meziválečných režimů v Polsku, Rakousku a Maďarsku ve specifické varianty autoritářských režimů apod.

Nejde totiž jen o historii, ale i o současnost. Často se hovoří o expanzi demokracie jakožto nivelizujícího fenoménu do řady mimopolitických oblastí (školství, kultury apod.). Tento fenomén je paralelní s oslabováním zastupitelských institucí a sílícím dojmem z ošklivosti demokracie. Legitimitě současných demokratických uspořádání nepomáhá přetrvávající ekonomická nerovnost různých společenských skupin, nezdrženlivost politiků projevující se korupcí či oslabování národních států doprovázené posilováním nadnárodních institucí, aniž by tomu byla patřičně uzpůsobena institucionální architektura vládnutí.

O demokratický režim musíme pečovat a nemáme se bát nastavovat limity vnitřním sebedestruktivním silám. Historické příklady varují, že má smysl vynakládat energii do rozšiřování občanských kompetencí, tak aby občané nečekali od politiky spásu, nebyli zklamáni, když politika rychle neplní bombastické nerealistické sliby.

Doporučená literatura k další četbě

- Applebaum, Anne (2020): *Soumrak demokracie. Svůdná přitažlivost autoritářství*. Praha: Dobrovský, 2020.
- Judt, Tony: *Zle se vede zemi: Pojednání o naší současné nespokojenosti*. Praha: Rybka Publishers, 2011.
- Legutko, Ryszard: *Ošklivost demokracie a jiné eseje*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.
- Levitsky, Steven a Daniel Ziblatt: *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor, 2018.
- Miller, David: *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: Barrister & Principal, 2003.
- Preisner, Rio: *Kritika totalitarismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2019.
- Snyder, Timothy a Martin Pokorný: *Cesta k nsvobodě: Rusko, Evropa, Amerika*. Praha: Paseka/Prostor, 2019.

Doporučené internetové zdroje

Křehkost demokracie. Příručka pro pedagogy pro práci s tématem radikalismu ve výuce [online]. Praha: Člověk v tísní, 2019. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <https://www.clovekvtsni.cz/media/publications/1267/file/krehkost-demokracie.pdf>](https://www.clovekvtsni.cz/media/publications/1267/file/krehkost-demokracie.pdf).

Náměty k přemýšlení a diskusi

- ▶ Jaké symptomy krize liberální demokracie pozorujete v současném západním světě?
- ▶ Co jsou hranice, které už nemají být v demokracii překračovány – např. pro extremistické strany?
- ▶ Zkuste uvést příklady, co demokracii posiluje a co ji oslabuje.

MOJE POZNÁMKY

TEORIE

JE LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE V KRIZI?

Co je liberální demokracie?

Na začátek je třeba vysvětlit, co budeme rozumět pod *liberální demokracií*. Tento výraz bohužel nejen v českém prostředí získává od některých veřejně aktivních osob a skupin negativní nálepkou, která se víceméně překrývá s „progresivismem“, pejorativněji řečeno „levičáctvím“. To má být importováno odjinud a narušovat tu „správnou“ demokracii bez přívlastků. Držme proto na paměti, že liberální demokracie je v první řadě *ústavní demokracií*, kdy je demokratický princip politické rovnosti všech občanů doplněn liberálním trváním na omezené vládě nebo ochraně základních práv každého občana (právo na život, svobodu projevu, majetek atd.). Bez toho by bylo možné si zcela demokraticky odhlasovat například to, že nějaká menšina – národnostní, sexuální, jazyková, náboženská atd. – bude sestěhována do pracovních táborů. Dějiny jednak učí, že taková tyranie většiny nekončí dobře, a zároveň je nepravděpodobné, že pomlouvači „liberální demokracie“ usilují o zrušení *Listiny základních práv a svobod*.

Jinými slovy, liberální demokracie spočívá na jemné a občas křehké souhře *ústavních a demokratických* elementů. Někdy se hovoří o principech *konstitucionalismu a suverenity lidu*. Odtud pramení i některá napětí, která mohou přispívat k vnímaným těžkostem současných demokracií. Témata, kterým se tato přednáška bude především věnovat – politickou reprezentaci a dělbu moci –, lze spojit právě s jedním či druhým z těchto elementů. Politická reprezentace se z této perspektivy týká způsobu, jakým jsou zájmy a preference občanů přenášeny na úroveň politického rozhodování a tam realizovány: jedná se tudíž o ústřední mechanismus demokratického způsobu vlády všude, kde není bez výjimky realizována přímá demokracie (taková společnost momentálně neexistuje). Dělbba moci je pak jedním z klíčových pilířů ústavního rámce, který stanovuje demokratickému vládnutí jisté náležitosti a někdy mantinely.

I. Krize čeho a jaká?

Politická věda i politická teorie nabízejí bohaté spektrum analýz ohledně toho, co obnáší krize liberální demokracie – kde hledat její příčiny, jaké jsou hlavní symptomy a jakých důsledků je třeba se obávat. Výzkumy například dokládají, že mladší generace napříč světovými zeměmi jsou čím dál méně přesvědčeny o „důležitosti žít v demokracii“, v protikladu k podpoře autoritářských alternativ. Tradičním tématem bádání je postupný úbytek volební účasti, který může značit i spokojenost občanů s politikou („není důvod se jí zabírat“), ale dnes je spíše považován za ukazatel hlubších problémů. Mnoho hlasů, zejména z levicového tábora, upozorňuje na negativní dopady kapitalistického hospodářství na kvalitu demokratického rozhodování, neboť přehnaná neoliberální důvěra v tržní ekonomiku má vést ke koncentraci moci v rukou úzké hospodářské elity, nezřídka té nadnárodní. To je většinou doplněno obavou o tzv. depolitizaci rozhodování o věcech veřejných, neboli přesun reálné rozhodovací moci z volených institucí – jež, jak jsme řekli, reprezentují zájmy a preference občanů – do neprůhledných kuloárů a k demokraticky neodpovědným mocenským skupinám. Logika globalizovaného kapitalismu motivuje i tradiční levicové obavy z eroze sociálního státu a nárůstu sociálních, příjmových a dalších nerovností, což opět může vést k podlomení nedůvěry k demokracii. Celosvětové hospodářské krize, podobné

té, která odstartovala v roce 2008 pádem polostátních hypotečních ústavů v USA, se mohou na vnímání demokracie taktéž negativně projevit.

Spíše z pravé či pravicové strany politického spektra zaznívají varovné hlasy poněkud jiného rázu. Mnozí konzervativci a z jiných důvodů ekonomičtí liberálové (zastánci blahodárných důsledků volného trhu) se obávají nekontrolovaného bobtnání administrativního molocha tzv. *welfare state* (státu blahobytu), který vstupuje do oblastí, v nichž má mít prioritu rodina nebo individuální ekonomická aktivita. Někteří hovoří o krizi občanské důvěry a sounáležitosti (někdy se používá výraz *bratrství*), která vyvěrá z rozpadu elementární shody na sdílených hodnotách a principech. Taková shoda totiž zakládá samotnou možnost společného žití v podmínkách normativní, identitární, náboženské apod. různorodosti – podle těchto autorů spolu můžeme produktivně nesouhlasit jen tehdy, když sdílíme nějaký společný hodnotový horizont. Populistické, nacionalistické apod. politické síly sice hlasitě poukazují na to, co máme údajně společné, ovšem pro pluralismus a nesouhlas prostor nemají – jejich ideálem je myšlenkově homogenní společnost, do níž nesouhlasící nepatří. Slyšet jsou i stížnosti na dobrovolné sebe-uvěznění v osidlech mocných státních a mezinárodních institucí. Častou motivací kritiky Evropské unie je právě přesvědčení o ochromujícím působení nadnárodních politických struktur, které mají omezovat domácí politickou soutěž.

Ještě jiná kategorie identifikovaných problémů se týká destrukce veřejného prostoru, v němž se demokratická politika především odehrává. Kvůli komercializaci médií a koncentraci jejich vlastnictví dochází ke zhoršování kvality i rozsahu samotné veřejné debaty v demokraciích; v České republice je v tomto ohledu zajímavé sledovat spory o postavení a fungování České televize jakožto ústředního tzv. *média veřejné služby* (někdy se používá méně přesné označení „veřejnoprávní médium“). Pro velkou část akademických výzkumníků a výzkumnic, ale i občanských aktivistů a aktivistek, se jedná o součást opovrhování důležitostí občanské společnosti pro kvalitní fungování demokracie, či alespoň zjednodušujícího pohledu na její roli. Prohlášení o „nikým nevolených aktivistech“ se ostatně občas nesou i českým veřejným prostorem. V přednášce se mimo jiné podíváme i na to, jakou pozici v systému demokratické politické reprezentace tito nevolení aktéři vlastně mohou zastávat. Jiná obava existuje z fragmentace veřejného prostoru zapříčiněného vzmachem sociálních sítí, které umožňují lidem vstupovat do komunikace jen s těmi, s nimiž si dopředu rozumí. To zadušuje celospolečenskou debatu, a naopak přispívá k uzavření do echo-komor a sociálních bublin.

V přehledu čerpajícím z různých sociálněvědných disciplín by se dalo pokračovat, nicméně my se přesuneme ke dvěma tématům, která jsou hlavním předmětem dnešního výkladu. Zaprvé, mnozí výzkumníci jsou přesvědčeni, že klíčovou složkou těžkostí, s nimiž jsou ústavní demokracie konfrontovány, je krize politické reprezentace, úzce propojená s vyprazdňující se prostředkující funkcí politických stran. Jelikož fungující systém politické reprezentace je nezbytným zdrojem legitimacy politického rozhodování, jedná se o potenciálně fatální problém pro demokratickou složku ústavní demokracie. Zadruhé, parlament jakožto klíčová zastupitelská instituce ztrácí svoji systémovou pozici – na jeho úkor expanduje výkonná moc společně s administrativou (státní správou, čili úřednickým aparátem), expertní a technokratické orgány, ale podle některých výzkumníků i aktivních politiků také soudní moc především v podobě ústavních soudů (v této souvislosti se pejorativně hovoří o *soudcokracii*, vládě soudní moci, zatímco ti, kdo větší ingerenci soudů do výsledků politického rozhodování vítají, používají spíše termín *judicializace politiky*). Tento vzestup nevolených aktérů může být chápán jako narušení dělby moci jakožto pilíře ústavní složky demokracie, kdy tím hlavním poraženým jsou parlamentní tělesa.

II. Politická reprezentace a problém demokratické účasti (participace)

Reprezentace jako demokratická páteř LIB DEM

V reprezentativní nebo též zastupitelské demokracii platí, že *lid* jakožto konečný držitel suverénní politické moci je re-representován („zpřítomněn“) někým jiným, tj. svými zastupiteli (reprezentanty). Ve většině moderních demokracií je mechanismus přenosu a realizace vůle lidu zajištěn prostřednictvím (1) *voleb*, (2) *politických stran* a (3) *parlamentu*. Tato kombinace představuje páteř demokratické politiky a zajišťuje nepřímou participaci (účast) občanů na její tvorbě.

Při pohledu do Ústavy ČR zjistíme důležitou věc – že totiž Parlament je vázán rozhodovat v zájmu všeho lidu jakožto jednotného aktéra (v čl. 23 odst. 3 Ústavy, v němž je formulován poslanecký slib, bez jehož složení se poslanec může ujmout funkce, se píše: „...*Slibuji na svou čest, že svůj mandát budu vykonávat v zájmu všeho lidu a podle svého nejlepšího vědomí a svědomí.*“ V zásadě identickou podobu má i slib prezidenta ČR v čl. 59 odst. 2). Ostatně i soudy vydávají rozsudky „jménem republiky“, nikoliv jménem toho či onoho soudce nebo jeho přisedlících. Zájem všeho lidu tak má striktní přednost před přáním politické strany, na jejíž kandidátce byli poslanci a poslankyně zvoleni, stejně jako před zájmy a preferencemi voličů, od nichž dostali hlas. Je to z toho důvodu, že výsledky parlamentního rozhodování – především zákony – musejí být *závazné pro všechny občany*, nejen pro ty, jejichž preferované politické síly disponují v parlamentu většinou hlasů. Zákony pro mě platí, i když s nimi nesouhlasím, a toto je způsob, jak smířit nevyhnutelnou potřebu jednoty a neoddiskutovatelný fakt mnohosti (plurality, různorodosti) a z ní plynoucí *neshody*, s níž jsme dennodenně konfrontováni (ať se to týká elektromobility, migrantů, budoucnosti EU, adopcí dětí jinými než heterosexuálními páry, nebo myriády dalších problémů). Na funkčním vyvážení těchto zdánlivě protichůdných tlaků závisí legitimita zákonů, politického rozhodování i státu jako takového. V sázce je tudíž velmi mnoho.

Formulace problémů

Pojďme si nyní představit některé konkrétní problémy, které stíhají stávající model politické reprezentace (*volby – strany – parlamenty*), a návazně hlavní návrhy na řešení, které jsou v politické vědě a politické teorii navrhovány.

Problém #1: Absence reprezentace nebo podreprezentace mnoha společenských skupin

Jedna potíž je v tom, že v parlamentu nikdy nejsou zastoupeni všichni/všechny společenské skupiny nebo i jednotlivci, a tudíž není jasné, jak se jejich zájmy a preference mohou promítnout do tvorby zákonů. Politologové a politoložky se většinou domnívají, že máme dobré důvody (vyplývající mj. z žádoucí stability politického systému) pro zachování tzv. *uzavírací klauzule*, tedy minimálního procentuálního podílu hlasů jakožto podmínky pro získání poslaneckého mandátu jakoukoliv stranou či hnutím (v ČR je tento práh pro samostatně kandidující subjekty stanoven na 5 %, pro koalice se mírně zvyšuje). Jenže to znamená, že politické subjekty, které se do parlamentu nedostanou, nemohou na parlamentní půdě vznášet témata preferovaná svými voliči a voličkami a přesvědčovat ostatní, aby je vtělili do zákonů. Jejich zájmy a preference tudíž ve významném smyslu politicky *neexistují*. Jakousi slabší verzí tohoto problému je nerovnoměrné zastoupení neodpovídající rozložení zájmů a preferencí ve společnosti – tato otázka je často tematizována v souvislosti s nedostatečným zastoupením žen v nejvyšších politických tělesech (zejména parlament a vláda) a vrátíme se k ní v rámci diskuse. Jiným typickým kandidátem na absentující nebo nedostatečnou reprezentaci bývají etnické nebo náboženské menšiny, přestože zrovna česká společnost jakožto etnicky převážně homogenní a nábožensky vlašná entita těmto výzvám ve větší míře nečelí (postavení romského etnika ale může být varovným signálem, že není všechno v pořádku).

Možná řešení Problému 1

V literatuře byla předložena (a někdy i v praxi realizována) řada návrhů či nápadů, jak tento trend zvrátit. Mezi ně patří:

(1) *Imperativní (vázaný) mandát*: Ten znamená, že poslanci jsou odpovědní buď své politické straně či hnutí, nebo přímo voličům, a jimi také může být odvolán, pokud hlasuje jinak, než jak mu bylo stanoveno. Stává se tak jakýmsi „převodovým kolečkem“. Zřejmou VÝHODOU je tlak na maximální rezpozivitu reprezentanta vůči voličům, na čemž ostatně stavějí svoji kampaň politické síly profilující se na „odvolatelnosti politiků“. PROBLÉMEM je jednak zablokování debaty a hledání nejlepšího řešení v zastupitelském tělese, protože poslanci jsou vázáni k prosazování politického cíle, který jim byl stanoven. Jiným PROBLÉMEM minimálně v České republice je zřejmá protiústavnost takového požadavku, protože je v rozporu s výše citovaným článkem 23 Ústavy.

(2) *Zvýšení proporčnosti (poměrnosti) volebního systému*: To je asi nejběžnější způsob, jak ovlivnit reprezentativní charakter parlamentního tělesa; k přidávání poměrných nebo naopak většinových prvků dochází poměrně často a výjimkou není ani Česká republika – příkladem je mimo jiné nález Ústavního soudu (Pl. ÚS 44/17) z února roku 2021, po němž muselo dojít k urychlenému přijetí nového volebního zákona. VÝHODOU proporčtějšího volebního systému je zaručení věrnějšího odrazu zájmů, identit, preferencí apod., jak jsou rozloženy ve společnosti; tomu odpovídajícím PROBLÉMEM je zase snížení akceschopnosti vlády a politického systému jako celku: zjednodušeně řečeno, čím více diverzity, tím hůře se obvykle dosahuje stabilních vlád. Je třeba dodat, že parametrů, skrze něž lze ovlivnit proporčnost, je celá řada, od velikosti volebních obvodů přes výši uzavírací klauzule po volební formuli (způsob přepočítávání hlasů na mandáty).

(3) Zejména ve Spojených státech amerických se stalo populárním překreslování volebních obvodů (tzv. *gerrymandering*) tak, aby měli co největší šanci ve volbách zvítězit zástupci té či oné společenské skupiny. To může být užitečný nástroj pro zlepšení situace málo reprezentovaných nebo reprezentaci postrádajících skupin. Často to ale končí tak, že momentálně vládoucí strana překresluje hranice volebních okrsků způsobem, který jí má zajistit voličskou podporu i na další období. V ještě horším případě se pak jedná o nástroj *vyločení* jiných společenských skupin z politického rozhodování.

(4) V odborných i společenských diskusích jsou v poslední době často obhajované *kvóty na zastoupení*, tedy garance buď míst na kandidátkách politických subjektů, nebo přímo poslaneckých křesel (mandátů). Tradičními kandidáty na kvótní zvýhodnění jsou ženy, jichž je ve společnosti zhruba polovina, ale například v českém Parlamentu ani ne čtvrtina, nicméně kvóty lze rozšířit i na další společenské skupiny (etnické, jazykové atd. menšiny). PŘEDNOSTI a PROBLÉMY kvótních opatření probereme v diskusi.

Problém #2: Drolící se reprezentativní funkce politických stran

Jiný problém, který ovšem na mnoha úrovních s tím předchozím souvisí, se týká úlohy politických stran v systému reprezentace a způsobu, jakým jsou nebo nejsou tuto úlohu schopny plnit. V politické vědě narůstá shoda o tom, že politické strany jsou čím dál méně schopny artikulovat a agregovat zájmy občanů (tzv. reprezentační funkce) a namísto toho vzrůstá jejich institucionální funkce (spočívající v rekrutaci politických lídrů, personálním obsazování a organizaci parlamentu, vládních postů a dalších vysokých pozic atd.). Přístup k veřejným funkcím a rozpočtům je samozřejmě lákavý a představuje přirozenou motivaci pro mnoho lidí vstupujících do politiky. Nicméně vzestup tzv. *kartelových stran*, *stran-firem* nebo *stran politických podnikatelů* znamená, že dochází k čím dál většímu rozpojení mezi reprezentovanými občany a těmi, kdo je mají reprezentovat.

Možná řešení Problému 2:

Návrhy, jak se vypořádat s reprezentativně selhávajícími politickými stranami, nejobecněji řečeno navrhuje rozvolnit kritéria pro posouzení toho, *kdo, koho, kde, a jak legitimně reprezentuje*. To se projevuje například v rozšíření

seznamu reprezentujících aktérů: vedle politických stran a hnutí tak bývají jako další adepti vyzývány organizace občanské společnosti, ústavní soudy, silné veřejně činné osobnosti (ať už globálního typu Greta Thunberg, nebo lokálnější varianty v podobě dejme tomu uznávaných spisovatelů), transnacionální aktivistické sítě (Greenpeace, Amnesty International) nebo třeba vlivní novináři a novinářky. S podobou aktérů reprezentace úzce souvisí i změna či *rozšíření metod výběru* reprezentantů: namísto jednoho formálního zdroje v podobě volebního aktu se otevírají možnosti výběru losem (tzv. lotokracie či demarchie), což byl poměrně rozšířený způsob v antické aténské demokracii, nebo dokonce sebeautorizace ze strany nositelů toho či onoho nároku, aniž by tomuto kroku předcházela konzultace s reprezentovanými (známým příkladem je zpěvák U2 Bono Vox, který se prohlásil za reprezentanta „nejchudších a nejzranitelnějších“ lidí na planetě a jal se vahou svého statusu globální celebrity vyjednávat s politickými elitami bohatých zemí o odpuštění dluhů). V přímém rozporu s nejhlubším přesvědčením bývalého prezidenta ČR Václava Klause st. a dalších jemu nakloněných osob se tak „nikým nevolení aktivisté“ stávají v této perspektivě důležitou až nenahraditelnou součástí systému politické reprezentace.

Přínosů i negativ takto šířeji chápané politické reprezentace může být sneseno na každou stranu několik a my se k nim opět vrátíme v diskusi.

Závěrečné postřehy

Krátký rozbor politické reprezentace uzavřeme dvěma obecnými postřehy. Zaprvé, neexistuje žádné dokonalé řešení s nulovými náklady. Vždy je to obchod „něco za něco“, neboť hodnot a principů, které lze v politice realizovat, je přehršel a ne vždy jdou harmonicky sladit. Je naivní si myslet, že někdo – politik, akademička, aktivisté, spolustolovníci v hospodě – disponují kouzelným proutkem, jehož mávnutím bude realizováno všechno myslitelné dobro. *Not all good things go always together.*

Zadruhé, pocitovanou absenci vstupů do systému politického rozhodování v důsledku krize standardního modelu politické reprezentace lze chápat i jako jednu z příčin vlny populismu, která se šíří evropskými i mimoevropskými společnostmi. Naděje, kterou populisté přinášejí a o niž opírají svůj úspěch, spočívá ve slibu, že na rozdíl od vládnoucích a od běžného člověka odtržených elit budou právě oni konečně hájit zájmy a preference řadových občanů – často oné mlčící většiny, které paradoxně podle populistů schází dostatečná politická reprezentace.

III. Dělbá moci a populistická vlna

Dělbá moci jako konstitucionalistická páteř LIB DEM

Na vlně populismu se přehoupneme k druhému tématu přednášky, jímž je dělbá moci v ústavní demokracii. Jak jsme už naznačili, dělbá moci (dále též DM) je nedílnou součástí konstitucionalistického rámce pro demokratickou politiku. Uvažovat lze o dvou základních cílech, účelech či funkcích DM, které odrážejí účely konstitucionalismu jako takového:

(1) *Omezující / negativní*: Jako nástroj ochrany svobody a práv jednotlivce vůči přílišnému nebo neoprávněnému vměšování veřejné moci má DM za cíl *omezovat* moc státu. To je zřejmě nejběžnější chápání DM jak mezi širokou veřejností, tak i v rámci politické vědy, a odráží se v něm tradiční liberální nedůvěra k centralizovanému a potenciálně zneužitelnému státnímu aparátu. Jde ale zároveň o chápání nekompletní a neadekvátní. Veřejná (státní) moc je vždy obdařena nějakým pozitivním, společensky žádoucím cílem, přičemž v ústavní demokracii se pod ním obvykle rozumí zvyšování *well-being* („blahobytu“) občanů, ať je tento cíl specifikován jakkoliv.

Proto má DM i (2) *umožňující / pozitivní* účel, neboli nepřímo přispívá ke snaze *umožnit, vylepšit* či *posílit* výkon veřejné moci. Existují empirické doklady, že vnitřně (sebe-)omezená moc je stabilnější a efektivnější, než moc neomezená (diktatury, absolutismy a jiné příklady vládní libovůle), což může být lákavé i pro samotné mocenské elity. Vládnout omezeně ve stabilním prostředí může být nakonec lákavější scénář, než neomezeně (despoticky) v prostředí nestabilním, kdy se vládnoucí klika musí obávat svržení ze strany konkurenčních skupin.

Co obnáší dělba moci

Pro lepší srozumitelnost vnitřní logiky DM je možno rozlišit následující 4 komponenty. První tři jsou oddělovací, poslední čtvrtý naopak nejvyšší ústavní instituce propojuje a činí je vzájemně závislé.

(1) *Oddělení institucí*: zahrnuje distribuci politické autority (resp. specifických pravomocí) mezi několik center rozhodování. Hlavním příkladem je samotná existence tří hlavních větví státní moci (legislativa, exekutiva, soudnictví), jež si navzájem nemohou přímo zasahovat do svého fungování, lze sem ale řadit i dílčí nástroje a opatření zajišťující nerušený výkon svěřených pravomocí jako poslanecká imunita nebo oddělenost soudcovských platů od běžných platových změn státních zaměstnanců. Tím se liberální demokracie zásadně odlišují od komunistických režimů – v zemích sovětského bloku ve 2. polovině 20. století včetně ČR byla ústavně zakotvena tzv. *vedoucí úloha komunistické strany*, která centralizovaně rozhodovala o všem podstatném. Jedním z výhonků tohoto modelu bylo podřízení soudů prokuratuře (dnešní státní zastupitelství), která patřila pod exekutivu (výkonnou moc). Právě zkušenost s diktaturami komunistických stran vedla od 90. let 20. století k velkému důrazu na oddělování nejen institucí.

Pro úplnost je třeba dodat, že tripartitní pojetí dělby moci podle některých odborníků neodpovídá skutečnému stavu věcí a navrhuje rozšíření seznamu o nové položky. Hlavními kandidáty na nové větve bývají média, státní správa (administrativa) nebo expertní tělesa zajišťující agregaci komplexních informací.

(2) *Oddělení funkcí*: To je pochopitelným doplňkem oddělení institucí a znamená, že každá z větví veřejné moci by měla primárně (byť ne výhradně) realizovat určitý typ aktivity. Zákonodárná moc tak má za úkol vytvářet zákony, vláda (exekutiva) ji uvádí v život a soudy dávají její závazný výklad v případě sporů nebo překračování pravomocí jednotlivými větvemi. Dělbá funkcí není absolutní (vláda například disponuje tzv. přenesenými zákonodárnými pravomocemi), ale pro základní orientaci je tento komponent užitečný.

(3) Konečně *personální nekompatibilita* znamená nemožnost naráz zastávat pozice v různých větvích veřejné moci. Opět se nejedná o absolutní neprostupnost, neboť především v parlamentních režimech nelze oddělení striktně dodržovat kvůli personálnímu prostoupení parlamentu a vlády. Téměř bez výjimky ale například platí, že soudci nemohou být zároveň členy vlády nebo poslanci dolních komor parlamentů. I v českém prostředí se opakovaně řeší problém *kumulace mandátů a/nebo kumulace funkcí*, kdy se někteří aktivní politici stávají skutečnými sběrateli postů, pozic a členství.

Schematické shrnutí tří hlavních větví nabízí následující tabulka (státní správa je zde zahrnuta pod exekutivu):

Instituce	Funkce	Pozice
Parlament	<i>tvorba práva</i>	<i>poslanec</i>
Exekutiva	<i>interpretace práva / vykonávání politik</i>	<i>ministr, státní úředník</i>
Soudnictví	<i>aplikace a vynucování práva, rozhodování sporů</i>	<i>soudce</i>

(4) *Brzdy a rovnováhy*: Čtvrtý komponent, jak bylo řečeno, všechny větve státní moci propojuje, mimo jiné pro případ, že by některá začala uzurpovat víc, než jí náleží. Děje se tak jednak udělením pravomocí vykonávat některé funkce ostatních větví a jednak jistou mírou přímé kontroly a/nebo zasahováním do jejich aktivit. Pokud bychom nástroje náležející do předchozích třech komponentů označili jako *štíty* chránící před vměšováním ostatních větví, pak brzdy a rovnováhy dávají každé z větví do rukou *meče*, jimiž do fungování dalších mocí legitimně zasahovat *mohou*. Mezi typické příklady patří prezidentské právo veta, soudní kontrola ústavnosti (v podání ústavních nebo nejvyšších soudů), parlamentní interpelace a další práva parlamentní opozice, legislativa delegovaná na exekutivu, soudní dotváření práva, impeachment prezidenta (v ČR dle čl. 65 odst. 2 Ústavy), existence správních těles s kvazi-soudními pravomocemi a mnoho dalších.

(Záměrné „komplikace“ pro prosazování politických rozhodnutí představují i další principy a nástroje, například bikameralismus – existence dvou komor parlamentu – nebo federalismus. Pro zjednodušení je zde ale necháme stranou.)

Některé nástrahy pro dělbu moci

Na pozadí pocíťovaných těžkostí liberálních demokracií lze některé stávající procesy a trendy označit za zvláště problematické pro dělbu moci. O posilování institucionální funkce politických stran již byla řeč v souvislosti s politickou reprezentací; z perspektivy dělby moci je zde hrozbou narušení logiky DM jaksi „za kulisami“ liberální demokracie, neboť politické strany mají tendenci prorůst celým státním aparátem. Jiným ošemetným jevem je expanze exekutivy na úkor legislativy a stejně tak i pokračující rozrůstání a osamostatňování administrativního (správního) aparátu. Přestože někdo tento vývoj vnímá pozitivně a přinejmenším jako nezastavitelný (viz výše k návrhům na přidávání dalších oficiálních větví státní moci), ukážeme si, že ostražitost je možná namístě.

Zmiňovali jsme také vzestup populistických politických sil a je známou věcí, že liberálně-demokratická dělba moci se populistům příliš nezamlouvá, alespoň dokud neovládnu všechny její větve. Důvod je ten, že jim komplikuje hladké prosazování nefalšované – a jimi údajně reprezentované – vůle lidu či alespoň „zájmu většiny“, které jsou vládnoucími elitami (politickými, hospodářskými, kulturními atd.) přehlíženy. A právě komplikované předivo dělby moci spolu s tím, že jednotlivé větve jsou údajně právě pod kontrolou stávajících elit, zabraňuje prosazení toho, co říká „vůle lidu“. V parlamentních systémech demokratické vlády, mezi něž patří i ČR, je obvykle hlavní překážkou jejího snadného prosazování *soudní moc*, a proto na ni míří první vlna útoků – jak dokládá nedávná zkušenost Polska či Maďarska. V prezidentských systémech se může do hledáčku dostat i parlament. Například ve Venezuele převzal v roce 2017 Nejvyšší soudní tribunál (pod kontrolou prezidenta Madura) jednostranně funkce parlamentu a následně omezil imunitu poslanců. Došlo tedy k (dočasnému) narušení oddělení institucí i funkcí.

Za pozornost ovšem stojí ještě jeden trend, který se takové pozornosti veřejné ani odborné sféry netěší – a tím je vzestup nevolených aktérů, tedy takových, kteří nedisponují volební autorizací. Spojuje je to, že jsou záměrně izolováni od bezprostředních preferencí, hodnot, zájmů atd. občanstva. Řekli jsme si, že z hlediska inovací v oblasti politické reprezentace mohou představovat nevolení aktéři naději na kompenzaci deficitů, které nacházíme u reprezentativní funkce politických stran a obecně volební reprezentace. Mezi pro nás relevantní trendy/aktéry náleží již zmiňovaný vzestup administrativního aparátu státu, expanze expertních/technokratických těles, agentur apod., taktéž zmíněná judicializace politiky spojená s posilováním soudní moci (a zejména ústavních soudů) nebo proliferační monitorovacích a kontrolních institucí. Opět platí, že řada autorů a autorek tyto trendy vítá, mimo jiné proto, že v nich spatřují zárodky „nového typu demokracie“, která se bude schopná vypořádat s výzvami, jež přináší 21. století. Z hlediska uvedeného „klasického“ chápání dělby moci o nich lze ovšem uvažovat také jako o *hrozbách*, pokud má DM strukturovat politické rozhodování v *reprezentativní* ústavní demokracii. Právě parlamenty totiž v těchto vizích nijak speciální místo nemají. Jinými slovy, jsme opět u nevyhnutelného napětí mezi konstitucionalistickou a demokratickou složkou liberální demokracie.

Formulace problému

Obava zde spočívá v tom, že otevřené sympatie pro technokratické, depolitizující trendy až zarážejícím způsobem ignorují možné zdroje a příčiny oslabování důvěry v demokratické instituce. Mimo jiné, opomíjení omezených vstupů do procesu politického rozhodování (viz první část přednášky o politické reprezentaci) zasívá semínka populistické „odplaty“, která hrozí podkopáním liberální demokracie jako takové, právě například prostřednictvím útoků na princip dělby moci. Někteří přední výzkumníci demokracie (mezi jinými harvardský politolog Yascha Mounk) v této souvislosti varují před vírou v technokratická (expertní) řešení, skrze něž jsou „rozsáhlé oblasti politiky odříznuty od demokratického soupeření“, v důsledku čehož se postižené režimy mění v „nedemokratické liberalismy“. Jejich občané se odcizují od sféry mocenského (politického) rozhodování

a nemalá část z nich posléze ráda slyší na rétoriku populistů (či chabě se kamuflujících autoritářů). Vzestup populismu je přitom v odborné sféře většinou (byť zdaleka ne jednohlasně) chápán jako významná hrozba pro DM a obecně pro liberální demokracii proto, že se zdá popírat pluralismus a existenci protichůdných zájmů ve společnosti, stejně jako legitimitu zájmů menšin.

Závěrečný postřeh

Pokud připustíme, že vzestup nevolených aktérů může být vnímán i jako problém, pak populismus se v této optice vyjevuje jako *odezva* na tento trend. Jinými slovy, přestože teoretická podpora nevolených aktérů může být poměrně sofistikovaná a činěná v dobré víře (například v zájmu rekonstrukce systému politické reprezentace), je třeba držet na paměti to, co jsme naznačili v závěru sekce II – že totiž žádná taková systémová změna není zadarmo.

Doporučená literatura k další četbě

Dufek, Pavel, Jiří Baroš a kol.: *Liberální demokracie v době krize. Perspektiva politické filosofie*. Praha / Brno: Sociologické nakladatelství / Masarykova univerzita, 2019.

Hloušek, Vít a Lubomír Kopeček (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.

Znoj, Milan, Jan Bíba a Jana Vargovčíková: *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum, 2014.

Lorenz, Astrid a Hana Formánková (eds.): *Politický systém Česka*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2019.

Doporučené internetové zdroje

Baroš, Jiří: *Mezi lidskými právy a suverenitou – koncepty politické filosofie a jejich aplikace v realitě České republiky* [online]. Disertační práce. Brno: FSS MU, 2014. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <https://is.muni.cz/th/brpjf/Baros_disertace_final.docx>](https://is.muni.cz/th/brpjf/Baros_disertace_final.docx).

Náměty k přemýšlení a diskusi

- 1 Kvóty na zastoupení žen jsou velkým tématem politické teorie i praxe, které se nakonec netýká jen politických úřadů, ale také korporátní sféry (tam jde o manažerské a obecně vyšší rozhodovací pozice). Téma je zajímavé i v tom ohledu, že radikálnost kvótních opatření může být odstupňovaná – od zaručeného počtu křesel v parlamentu (v bikamerálních systémech obvykle v dolní komoře) přes povinně rezervovaná místa na kandidátkách (někdy s garantovanou distribucí míst, aby ženy neskončily hromadně ve spodních patrech listin) po dobrovolná pravidla přijatá politickými stranami (ta se mohou týkat jak kandidátních listin, tak obsazení nejvyššího vedení strany apod.). Zdá se přitom, že zaručené mandáty nutně nekorelují s mírou zastoupení žen v legislativních institucích – například v Evropě jsou na špici skandinávské země, kde fungují jen dobrovolné stranické kvóty. Pokuste se zformulovat argumenty pro a proti povinnému zastoupení žen v politice.
- 2 V přednášce zazněla řada nápadů, jak zachránit politickou reprezentaci jakožto základ demokratické politiky. Kromě manipulací s podobou volebního systému se v odborné literatuře objevují i návrhy na obohacení principu politické reprezentace o nevolební formy, nevolené aktéry a alternativní způsoby jejich výběru (např. losem). V čem spočívá riziko takových řešení?

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU

TOLERANCE A VNÍMÁNÍ KORUPCE

Co je to vlastně korupce?

Korupce je pojem, který každý dobře zná, ale málokdo se zamýšlí nad jeho významem. V českém prostředí obvykle korupci chápeme jako synonymum úplatkářství. V odborném prostředí je ovšem rozšířené širší chápání korupce, vycházející z anglosaského prostředí a anglického termínu „corruption“¹. I když má korupce mnoho různých definic, nejčastěji je v současnosti používána definice od nevládní neziskové organizace Transparency International (2011), která korupci chápe jako „zneužití svěřených pravomocí za účelem získání nezaslouženého soukromého zisku“. Toto širší pojetí korupce zahrnuje přijímání úplatků jako nejčastější formu korupce, ale připouští i řadu jiných aktivit.

Podívejme se nyní na následující hypotetický příklad:

Starosta pan Pravý zmanipuluje veřejnou zakázku na opravu školní budovy tak, aby vyhrála firma pana Levého. Jiné firmy by mohly práci provést levněji, kvalitněji či obojí, nicméně starosta Pravý zařídil nastavení zakázky tak, aby vyhrála firma pana Levého.

Proč to starosta Pravý udělal?

Nyní se nabízejí různé scénáře:

Situace A: Pan Levý zaplatil starostovi Pravému úplatek.

Situace B: Pan Levý je kamarád starosty Pravého.

Situace C: Pan Levý je zeť starosty Pravého.

Situace D: Starosta Pravý je akcionářem firmy vedené panem Levým.

Pokud bychom korupci chápali pouze jako úplatkářství, pak bychom za korupční mohli považovat pouze situaci A. V širším pojetí reprezentovaném výše uvedenou celosvětově rozšířenou definicí od Transparency International ale došlo ke korupci ve všech čtyřech situacích. Dává to smysl: z hlediska fungování společnosti i politického systému je důležité to, že člověk, který zastává určitou veřejnou či jinou formální roli zneužil svěřené pravomoci k soukromému prospěchu. Konkrétní forma toho nezaslouženého zisku (úplatek, přímý finanční zisk, podpora blízkého okolí) je mnohem méně důležitá.

Je tedy zřejmé, že zisk nemusí být nutně finanční ani materiální a může nabývat mnoha různých podob (to platí i u úplatků, kdy známe případy, kdy úplatkem byla např. lukrativní pracovní pozice či nějaká forma nemateriální protislužby). Také nemusí být čistě osobní, ale může se týkat i úzké skupiny (např. politické strany, rodiny, členů nějaké organizace atd.).

Stejně tak důležitý je termín „zneužití“. Výkon svěřených pravomocí může vést ke zcela legitimnímu soukromému zisku, kterým může být např. plat. Zneužití pravomocí ale znamená, že někdo rozhoduje záměrně v rozporu se zájmem, který má chránit či podporovat. (Např. starosta Pravý v našem příkladu by měl zastupovat zájmy své obce a jejích občanů, ne sebe, svých kamarádů či rodiny.)

Pokud diskutujeme o korupci, čteme článek nebo výsledek různých průzkumů atd., musíme si nejdřív ujasnit, jestli je korupce chápána čistě jako úplatkářství nebo jako širší pojem. Širší pojetí klade důraz na zneužití svěřené role a pravomocí, užší pojetí na úplatek, tedy mechanismus, pomocí kterého se držitel dané role obohacuje.

¹ Ten lze používat i pro označení eroze původní funkce (corruption of democratic institutions), zkaženost či poškození (data corruption).

Měření korupce

Korupce se pochopitelně velmi špatně měří. Ze své podstaty je to utajovaná činnost, ke které se aktéři neradi přiznávají a která často zůstává neodhalena. K dispozici tedy máme většinou jen odhady nebo nepřímé indikátory, které se pokoušejí korupci měřit. Můžeme rozlišit mezi dvěma hlavními strategiemi měření korupce: V prvním se respondentů ptáme na jejich zkušenosti. Protože je jasné, že respondent se nebude snadno přiznávat ke korupčnímu chování, jsou otázky obvykle zaměřené na placení úplatků a formulované tak, aby se respondent cítil jako oběť. Příklad takové otázky je třeba:

„Musel(a) jste kromě oficiálních regulačních poplatků zaplatit sestře nebo lékaři další poplatek, věnovat jim cenný dárek nebo dát nemocnici dar?“

Druhou strategií je zjišťování názorů veřejnosti či expertů o tom, jak je v daném prostředí korupce rozšířená. Jde o velmi populární měření vnímání korupce, které ale nelze zaměňovat s přímým měřením míry korupce. Jde o tzv. proxy nebo nepřímý indikátor. Příklad takové otázky je třeba:

„Podle vašeho názoru během posledního roku korupce ve vaší zemi narostla, klesla nebo zůstala na stejné úrovni?“

Průzkumy zaměřené na zkušenosti dokáží postihnout především tzv. pouliční úplatkářství, se kterým se respondent nejpravděpodobněji setká. Zpravidla se v nich nepromítnou jiné formy korupčního jednání než úplatkářství ani tzv. velká politická korupce, s níž respondenti nemají přímou osobní zkušenost.

Průzkumy zaměřené na vnímání korupce umožňují postihnout širší spektrum korupčního jednání, jejich výsledky jsou ale zase ovlivňované množstvím dalších faktorů. Výzkumy ukazují, že kromě reálné míry korupce (kterou navíc nikdo přesně nezná!) ovlivňují odpovědi také charakteristiky respondentů jako např. vzdělání či politické přesvědčení (např. pokud zrovna vládne strana, kterou respondent volil, spíše bude hodnotit korupční vývoj příznivě). Významnou roli také hrají média, protože většina z nás se o korupčních kauzách dozvídá jejich prostřednictvím. Může tedy docházet k paradoxům, že např. v demokratizujících se zemích stoupá vnímání korupce, i když její reálná míra klesá nebo se nemění. S demokratizací totiž přichází i svoboda tisku, který najednou začne o korupčních případech psát a ve společnosti tak může vzbudit dojem, že korupce narůstá. V předchozím režimu přitom mohla být míra korupce mnohem vyšší, ale běžní lidé si tu neuvědomovali, protože média o ní mlčela.

Asi nejznámějším nástrojem na měření korupce je Index vnímání korupce od Transparency International, který je zveřejňovaný každoročně v lednu. Jde, jak název napovídá, o index, který je založený na vnímání, nikoli zkušenosti s korupcí. Je to také tzv. agregovaný index, který vychází až z 13 různých zdrojů pro každou zemi. Měří také pouze korupci ve veřejném sektoru. Sestává se z hodnocení každé země na bodové škále 0–100 (čím více bodů, tím méně vnímané korupce) a take ze srovnání (benchmarkingu) všech hodnocených zemí. Při interpretaci srovnání zemí je třeba mít na paměti, že posun České republiky na škále může vycházet z toho, že se zlepšila či zhoršila situace v ostatních zemích. Výsledky ČR 2020: 54/100 bodů (průměr EU byl 64 bodů); 49. ze 180 zemí.

Vnímání a tolerance korupce

Klíčovým problémem zkoumání korupce je, že probíhá v utajení. Pokud se ale informace o neetickém jednání např. politiků dostanou na veřejnost, nemíváme problém je označit za korupci. Zároveň ale existuje široká škála činností, které spadají do jakési šedé zóny, kdy často záleží na našem úhlu pohledu, zda jednání vyhodnotíme jako korupční nebo ne. Typicky jde o situace, kdy veřejný činitel poruší formální pravidla, aniž by z toho měl přímý materiální zisk. Dejme tomu, že policista přistihne při závažném dopravním přestupku svého známého

či příbuzného a situaci vyřeší v rozporu s předpisy domluvou. Vnímání a hodnocení takové situace silně závisí na kulturním a společenském kontextu dané země, případně i regionu. Ve Švédsku by byla takové situace pravděpodobně hodnocena mnohem negativněji než v České republice nebo dokonce v Indii. Podobně je tomu i s vnímáním darů veřejným činitelům nebo třeba i obchodním partnerům. Zatímco v některých společnostech (Čína, mnoho afrických zemí) jde o důležitou část místní kultury, jinde jsou dárky a dary vnímány jako korupční rizika. Obecně můžeme říct, že dar se od úplatku liší tím, že s ním není spojen žádný závazek či očekávání protiplnění. To se ale v praxi těžko ověřuje, dary tedy mohou představovat významné korupční riziko. Výzkumy navíc ukazují, že dary (a to i ty nechtěné a nevídané!) vytvářejí ve většině z nás pocit závazku, který také může ohrozit nestranné a férové rozhodování.

Obecně můžeme říct, že čím větší je ve společnosti respekt k formálním pravidlům, tím menší je tolerance pro korupční jednání a tím nižší můžeme očekávat míru korupce. (Respekt k formálním pravidlům ovšem samozřejmě není zdaleka jediným faktorem, který korupci ovlivňuje!). Ve společnosti, kde je považováno za normu formální pravidla nedodržovat, tedy těžko můžeme očekávat politiku prostou častých korupčních skandálů.

Doporučená literatura k další četbě

Dvořáková, Vladimíra: *O prostoru korupčních příležitostí. Kdy, kde a jak se vytváří v České republice*. Praha: Slon, 2020.

Chmelík, Jan, Zdeněk Tomica: *Korupce a úplatkářství*. Praha: Linde, 2011.

Naxera, Vladimír. *Korupce v komunistickém režimu a v průběhu postkomunistické transformace*. Brno: Doplněk, 2015.

Doporučené internetové zdroje

Co je to korupce [online]. Transparency International, 2011. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <https://www.transparency.cz/korupce/>](https://www.transparency.cz/korupce/).

Náměty k přemýšlení a diskusi

- 1 Korupci můžeme chápat v užším, nebo širším pojetí. Které pojetí je vám bližší a proč?
- 2 Podívejte se na následující tabulku, která vychází z průzkumu Evropské unie „Special Eurobarometer 470: Corruption“ z roku 2017.

Podíl respondentů, kteří	Česká republika	Průměr EU
se domnívají, že korupce je v jejich zemi dalekosáhlý problém	84 %	76 %
se cítí ovlivněni korupcí v každodenním životě	19 %	26 %
mají osobní zkušenost s korupcí	7 %	12 %

Čím bychom mohli vysvětlit fakt, že 84 % lidí v ČR považuje korupci za dalekosáhlý problém, i když s ní má pouze 7 % osobní zkušenost a jen 19 % se jí cítí být ovlivněno v každodenním životě?

- 3 Vidíte rozdíl mezi tím, když policista/úředník/politik prokáže nějakou nestandardní službu svému kamarádovi, a tím, když stejnou službu prokáže někomu výměnou za úplatek? Pokud ano, zkuste zformulovat důvody, proč jsou obě situace rozdílné.

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU

PŘÍČINY EXTREMISMU A RADIKALIZACE

Extremismus je neodstranitelný

Platí, že extremismus je v demokratické společnosti neodstranitelný jev. Extremismus je totiž napojen na sociální konflikt a ten je přítomný v každé demokratické společnosti. Ať už sociální konflikt nabývá jakýchkoliv podob a souvisí s jakýmkoliv tématem, vždy vytváří prostor i pro extremismus. A i když je konkrétní sociální konflikt vyřešen, dynamika konfliktu se přelije přirozeně do jiné oblasti. Tato dynamika ve společnosti nikdy nemizí, a tak nikdy nemizí ani extremismus. Navíc, i přestože je extremismus problematický jev, pokud chybí, jsou na místě obavy ze společenské uniformity a stereotypie. Extremismus zastává ve společnosti určitou motivační, dynamickou a komparativní funkci. Provokuje, aktivuje jednotlivce k občanské angažovanosti a dává možnost si uvědomit význam demokracie.

Kdy dochází k nárůstu extremismu ve společnosti?

Na celospolečenské úrovni je nárůst extremismu spojován s významnými změnami a krizemi. Společnost jako taková se bude s mnohem větší pravděpodobností radikalizovat, pokud bude procházet nějakou změnou. Čím větší změna, tím je pravděpodobnost radikalizace společnosti větší a tím je také větší pravděpodobnost radikalizace větší části společnosti (radikalizace se bude týkat více lidí). To je způsobeno tím, že významné proměny sociální, ekonomické či politické struktury s sebou nesou pocit nejistoty a obav z toho, co v budoucnu bude. Co nás čeká, až si proměnou projdeme? Klasickým příkladem jsou krize – ekonomická, migrační, politická krize spojená s poklesem důvěry v politické instituce, či krize identity. Ekonomická krize v části společnosti vyvolává obavu o materiální zajištění sebe a své rodiny, obavu ze ztráty zaměstnání, sociálního zajištění. Migrační krize, která zasáhla Evropu v roce 2015, vzbudila u části společnosti obavu o svoji bezpečnost, obavu z proměny evropské identity a evropské kultury, ale také obavu o své zaměstnání (argument toho, že imigranti připraví Evropany o práci). V souvislosti s globalizací se také mluví o ohrožení identity a vykořenění jednotlivců (argument toho, že globalizace narušuje tradiční koncepty, jako je rodina a národ). Všechny tyto proměny a krize tak mají společného jmenovatele, který pracuje ve prospěch radikalizace a extremismu. Tím jsou pocity nejistoty, strachu, ohrožení a zloby. Ochota akceptovat řešení extremistů (a radikalizovat se) jde ruku v ruce s těmito emocemi, protože panuje přesvědčení, že demokratické instituce zklamávají a neaplnují potřeby lidí. A je vlastně jedno, zda tomu tak je, či nikoliv. Jde vždy o subjektivní pocit a prožitek. Zde připomeňme definici extremismu, která říká, že extremismus je antitezí k demokratickému ústavnímu systému.

Proč dochází k radikalizaci jednotlivce?

Můžeme se ale rovněž podívat i na úroveň jednotlivce a ptát se, proč se někteří lidé radikalizují a co jsou takové typické faktory, vedoucí k radikalizaci. Na úrovni jednotlivce je to z části podobné jako na úrovni společnosti. Velký vliv hrají pocity strachu, nejistoty, zloby. Odborníci faktory podporující radikalizaci rozdělují na tři skupiny: tzv. push faktory, pull faktory a osobnostní faktory.

Push faktory vychází se strukturálního kontextu a jsou to faktory, které de facto vypuzují (push) z demokratické společnosti a ženu jednotlivce do náruče extrémních myšlenek. Patří sem socioekonomická deprivace, chybějící příležitosti, chudoba, nerovnost, marginalizace, diskriminace, porušování lidských práv a právního řádu,

napětí mezi skupinami, násilí. Tyto faktory vedou k pocitům nespravedlnosti a ponížení, a tak nutí jednotlivce hledat jiná řešení.

Pull faktory představují aspekty, které jsou na extremistických skupinách pro někoho lákavé. Přitahují (pull). Ať už je to samotná ideologie, nebo dojem toho, že taková skupina nám nahradí chybějící či nefunkční rodinu, přátelství. Dává pocit bezpečí (například šikanování jednotlivci se přidávají k extremistickým skupinám, protože se cítí chráněni). Přináší pocit toho, že někam patříme, máme smysl života, jsme důležití a někdo nás uznává. Tyto faktory jsou častokrát v praxi zásadnější než samotná ideologie skupiny. Existuje řada případů, kdy jednotlivec pro tyto osobní potřeby vstoupil do neonacistické organizace. Když se mu ale uspokojení těchto osobních potřeb nedostávalo, vystoupil a přešel na opačnou stranu politického spektra k anarchistům.

Osobnostní faktory souvisí s osobnostními rysy jako narcismus, impulsivnost, agresivita. K radikalizaci mohou rovněž vést psychologické problémy, psychické poruchy, prožité trauma či drogová závislost.

Obecně platí, že ve své podstatě ideologie jako taková je často až druhotným důvodem radikalizace a za radikalizací často bývá cosi, co je spojeno s emocionálními potřebami jednotlivce. Cesta k radikalizaci se tak mezi jednotlivými ideologiemi příliš neliší.

Proč jednotlivci extremistické skupiny opouštějí?

Výše uvedené se následně odráží i v důvodech proč jednotlivci extremistické skupiny opouštějí. Důvody nejčastěji bývají tyto:

- ▶ Deziluze vyvěrající z rozdílnosti představ a skutečnosti
- ▶ Negativní sociální sankce (sociální izolace, stigmatizace ve většinové společnosti, profesní diskvalifikace)
- ▶ Ztráta víry v ideologii a politiku skupiny
- ▶ Jde to moc daleko / za hranu (většinou ve vztahu k násilí – při přímém kontaktu s násilnou činností může jednotlivec couvnout, protože tak daleko vlastně jít nechce.)
- ▶ Zklamání z vnitřního fungování a aktivit skupiny (jen zábava a žádná politika, žádní přátelé, šikana)
- ▶ Vyhoření (věkem); nechota dál čelit takovému tlaku (je to neustálý stres, nejistota normálního života)
- ▶ Změna v osobních prioritách (založení rodiny, nalezení partnera)

Doporučená literatura k další četbě

Smolík, Josef: *Psychologie terorismu a radikalizace. Jak se z beránek stávají vlci*. Brno: Mendelova univerzita, 2020.

Vegrichtová, Barbora: *Hrozba radikalizace. Terorismus, varovné signály a ochrana společnosti*. Praha: Grada, 2019.

Doporučené internetové zdroje

Schmid, Alex P.: *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation. A Conceptual Discussion and Literature Review* [online]. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2013. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <http://www.icct.nl/app/uploads/download/file/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013.pdf>](http://www.icct.nl/app/uploads/download/file/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013.pdf).

Islámská radikalizace: Proč jí mladí lidé podléhají a jak se tomu bránit? [online]. Člověk v tísni, 2018. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <https://www.clovekvtsni.cz/islamska-radikalizace-proc-ji-mladi-lide-podlehaji-a-jak-se-tomu-branit-4848gp#!>](https://www.clovekvtsni.cz/islamska-radikalizace-proc-ji-mladi-lide-podlehaji-a-jak-se-tomu-branit-4848gp#!>).

Náměty k přemýšlení a diskusi

- 1 Je správné označovat člověka, který se radikalizoval, za blázna či psychopata?
- 1 Jakou roli v radikalizaci mohou sehrávat sociální sítě? Mohou radikalizaci podpořit? Jak?

 MOJE POZNÁMKY

 DOTAZY

 NÁPADY PRO VÝUKU

ONLINE DATABÁZE VÝUKOVÝCH MATERIÁLŮ ROZCESTNÍK

Online databáze Rozcestník: <https://www.obcanskyprukaz.eu/rozcestnik/>

Průvodce databází Rozcestník:

https://www.obcanskyprukaz.eu/sites/default/files/Pruvodce_databazi_Rozcestnik.pdf

Otázky k databázi Rozcestník

MOJE POZNÁMKY

Do jakých kategorií je Rozcestník rozdělen?

Jakým způsobem se dá filtrovat ve vyhledávání?

Jaké organizace/autoři vytvořili obsah?

Kolik celkem je zde materiálů?

Na jak velkou část hodiny jsou aktivity nastaveny?

Jaké informace o aktivitách Rozcestník přináší?

Znáte nějaké aktivity vy sami?

Které materiály/aktivity jsou vhodné pro téma podpora demokratických hodnot?

Jaké materiály/aktivity k tématu podpora demokratických hodnot vám v databázi chybí?

PŘEDSTAVENÍ AKTIVITY Z ROZCESTNÍKU

Návrh vzdělávací aktivity k tématu podpora demokratických hodnot

MOJE POZNÁMKY

Cíle:

Rozvíjené kompetence:

Časová dotace:

Didaktické pomůcky a další materiál:

Didaktické metody a techniky:

Uspořádání prostoru:

Postup:

Zpětná vazba a reflexe:

INSPIROMAT PRO PRAXI

Během přípravy a ověřování tohoto vzdělávacího programu jsme udělali řadu výborných zkušeností a v rámci sdílení příkladů dobré praxe jsme získali zajímavé tipy od účastníků semináře. Některé z nich uvádíme v tomto inspiromatu.

Koho si pozvat do výuky?

Centrum současného umění DOX

<https://www.dox.cz>

Centrum současného umění DOX nabízí zážitkové vzdělávací workshopy pro různé cílové skupiny, mj. i pro žáky středních škol. Pro rozvíjení demokratických hodnot u žáků je vhodný například workshop Bourání stereotypů, který je zaměřen na sebereflexi vlastních stereotypů a respekt k jinakosti.

Bourání stereotypů

Cílem workshopu je blíže pochopit, co jsou to stereotypy, rozpoznat vlastní stereotypy a uvědomit si, že jinakost je přirozená a důležitá. Workshop učí překonávat předsudky a stereotypy prostřednictvím otevřenosti vůči jinakosti, argumentů a diskuse. Podobně jako v jiných vzdělávacích programech centra DOX, i zde se pracuje mj. se současným uměním. Workshop trvá podle domluvy 90–120 minut a je dostupný i v online verzi, pro kterou je třeba počítač připojený na internet s mikrofonom a kamerou.

Stručný popis workshopu:

1. Úvodní aktivita – Představení účastníků a vyjádření jejich asociací týkající se současného umění.
2. Uvedení do tématu – Lektor klade účastníkům otázky, které jim postupně přiblíží téma stereotypů. Příklady otázek: Co je to stereotyp? Co je to autostereotyp? Mohou být stereotypy pozitivní i negativní? Proč stereotypy vznikají? Co mohou stereotypy způsobovat? Proč se program jmenuje bourání stereotypů? Myslíte si, že je důležité stereotypy bourat?
3. Aktivita „Normální, originální, divný, nepřijatelný“ – V každém rohu místnosti je nápis s jedním z těchto přídavných jmen: normální, originální, divný, nepřijatelný. Lektor postupně čte výroky umělkyní a umělců a účastníci se přesouvají do různých koutů místnosti podle toho, zda výrok považují za normální, originální, divný nebo nepřijatelný. Lektor vždy nechá vybrané účastníky krátce se vyjádřit, proč se přesunuli do daného rohu. (*V online variantě tato aktivita probíhá pomocí hlasování.*) Na aktivitu navazuje krátká diskuse ohledně toho, čím je dáno, že některé věci někomu připadají normální a někomu ne, a jak si vytváříme takové názory.
4. Představení teze k debatě – Lektor představí tezi k debatě: *Porušit realizaci uměleckého díla zákon za účelem poukázání na problém je legitimní.*
5. Prezentace děl současného umění – Lektor prezentuje díla současného umění, na základě nichž si účastníci mohou tříbit názory pro následující debatu.
6. Příprava na debatu – Účastníci se rozdělí na dvě skupiny a vylosují si, která z nich bude tezi obhajovat, a která bude proti. Ve skupině mají 20 minut na přípravu argumentace.
7. Debata – Debata je vedena podle logistiky a pravidel vedení debaty Asociace debatních klubů. Lektor figuruje jako moderátor, stopuje čas a hlídá dodržování pravidel. Začíná skupina, která je pro. Má minutu pro vyjádření svých tvrzení. Po minutě dostává prostor druhá skupina, která je proti. Skupiny se takto střídají,

vždy po minutě. Každé tvrzení musí být podloženo argumentem. Diskuse trvá přibližně 10–15 minut. Po diskusi následuje krátká reflexe aktivity, hodnocení schopnosti argumentovat a zpracování emocí, které v průběhu aktivity vyvstanou.

8. Závěrečné hodnocení programu – Shrnutí programu a zpětná vazba účastníků.

Jak a kdy si lze workshop objednat? Rezervace a další informace na e-mailové adrese: skoly@dox.cz nebo na telefonu 295 568 104. Workshop je ideální objednat alespoň dva týdny před požadovaným termínem.

Institut Tereziánské iniciativy

http://www.terezinstudies.cz/education/seminare_zaci/predsudky_stereotypy_lidska_prava.html

Zajímavé semináře pro žáky nabízí také Institut Tereziánské iniciativy. Mezi jednorázovými semináři je také vzdělávací program na téma předsudky a stereotypy:

Předsudky, stereotypy a lidská práva

Seminář reflektuje téma předsudků a stereotypů na základě historické zkušenosti Židů a Romů ve dvacátém století a ukazuje, v jakém smyslu je možné a užitečné pracovat s historickými paralelami. Během semináře žáci pracují s vlastními předsudky a promýšlí otázky: Kde se předsudky berou? V čem nám pomáhají? Na co je třeba dávat pozor? Jak lze s předsudky pracovat? Poté žáci aplikují znalosti z oblasti lidských práv na každodenní realitu – práce se zákazy parafrázujícími protižidovská nařízení. Nakonec si uvědomí důsledky netolerance v současné společnosti a promýšlí, co proti netoleranci může každý z nás aktivně dělat.

Seminář trvá tři vyučovací hodiny a je určen pro celou třídu (minimálně 10 žáků). Použité metody: kritické myšlení; práce s textem, historickými fotografiemi a dokumenty; interpretace mediálních sdělení; řízená diskuse a debatní metody.

Kontakt a objednání seminářů: marie.smutna@terezinstudies.cz.

Kam sáhnout pro hotové materiály?

Knihovna Václava Havla

<https://www.vaclavhavel.cz>

Výborné materiály k rozvoji demokratických hodnot připravila Knihovna Václava Havla v duchu jeho myšlenky z *Letního přemítání* (1991): „Škola musí vést mladé lidi také k sebevědomému občanství; nebudou-li se o politiku zajímat všichni, stane se doménou těch nejméně vhodných.“

Každý může změnit svět (<https://www.vaclavhavel.cz/elearning>)

- ▶ Šest desetimínutových videí mapujících život Václava Havla s důrazem na jeho boj za lidská práva
- ▶ Mladí moderátoři: Emma Smetana a YEMI & rodilí mluvčí v anglické verzi
- ▶ Zajímaví hosté: Madeleine Albrightová, Michael Žantovský, Jáchym Topol ad.
- ▶ Metodické materiály pro učitele a pracovní listy pro studenty ke každé lekci

Číst Havla (<https://www.cisthavla.cz>)

- ▶ Známé osobnosti čtou ukázky z ikonických i méně známých textů Václava Havla
- ▶ Václav Havel nejen jako politik, ale také jako spisovatel, dramatik, esejista a filozof
- ▶ Metodické materiály pro učitele s pracovními listy pro studenty ke každé videoukázce

Rok revoluce (<https://www.rokrevoluce.cz>)

- ▶ Chronologické zachycení klíčových událostí od ledna do prosince 1989 v ČSSR i v okolních zemích
- ▶ Osm třímínutových videoklipů natočených uvolněným YouTube stylem
- ▶ Metodické materiály pro učitele s pracovními listy pro studenty ke každému videu

Více informací na www.vaclavhavel.cz nebo na e-mailu vzdelavani@vaclavhavel.cz.

Křehkost demokracie

<https://www.clovekvtsni.cz/krehkost-demokracie-prirucka-pro-pedagogy-pro-praci-s-tematem-radikalismu-ve-vyuce-1267pub>

Online publikace *Křehkost demokracie*, kterou vydala organizace Člověk v tísni, nabízí materiály k rozvoji demokratických hodnot pro žáky na středních školách. Příručka obsahuje teorii k tématu demokracie a radikalismu, metodiku pro prevenci radikalismu ve vzdělávání, kazuistiky ze školního prostředí a šest vzdělávacích lekcí pro žáky.

Tipy na aktivity s tématem korupce

1 Žáci si ve skupinách vymyslí a přehrají různé modelové situace korupčního jednání. Každý si může vyzkoušet dvě role, jednou v pozici člověka, který z nestandardního jednání profituje, podruhé v pozici někoho, kdo je jím poškozený. Může jít o zcela banální a společensky v podstatě neškodné situace, ale i o závažné scénáře.

Příklad banální situace: Prodavač schová poslední kus nějakého žádaného zboží pro svého kamaráda a člověka, který stál ve frontě před kamarádem, odmítne s tím, že už je vyprodáno.

Příklad závažnější situace: Lékař zařídí dřívější termín operace či vyšetření svému známému. Někomu dalšímu se ale kvůli tomu termín důležité operace či vyšetření odsune.

Příklad závažnější situace: Policistka přivolaná k fyzické potyčce zjistí, že jednou ze stran sporu je její známá. Obě zúčastněné osoby tvrdí, že byly napadenou druhou stranu a jen se bránily. Záznam o události policistka sepíše záměrně tak, aby její známá vypadala jako napadená oběť a protistrana jako útočník.

Žáci poté diskutují o tom, jak se cítili v jednotlivých rolích a jestli to změnilo jejich postoj k preferenčnímu jednání veřejných činitelů. Vnímali nějaké jednání jako korupční? Chtěli by, aby byli prodavač/lékař/policistka za své jednání nějak potrestáni? Chceme se snažit podobné jednání eliminovat? Pokud ano, jak?

2 Žáci mohou hledat příklady jednání, které je v české společnosti považované za normální, ale cizinec by je mohl interpretovat jako korupční (např. ve starší generaci poměrně rozšířené pozornosti pro lékaře). Lze pak diskutovat o tom, zda jsou dané kulturní zvyklosti pro společnost skutečně přínosné, jaké mají výhody či nevýhody. Velmi zajímavé výsledky také přináší průzkum, v němž každý napíše na papír částku, která podle něj představuje hranici mezi bezproblémovou „pozorností“ a darem, který už by mohl být považován za úplatek. Každý pak svou částku přečte nahlas. Je dobré dopředu upozornit, že neexistují správné a špatné odpovědi.

Tip na aktivitu s tématem extremismu

Žáci mají analyzovat případ Jaromíra Baldy, odsouzeného za teroristický čin, který spáchal v roce 2017 na Mladoboleslavsku, když pokácel na železniční trať stromy a usiloval o to, aby byl tento akt chápán jako akt muslimských teroristů. Jaromír Balda byl odsouzen ke čtyřem letům odnětí svobody a je někdy označován jako „první český terorista“.

Žáci si na internetu vyhledají zpravodajské články, které se případu týkají, a jejich úkolem bude identifikovat, co vše sehrálo roli v tom, že se Jaromír Balda rozhodl k tomuto činu.

Žáci by měli identifikovat následující motivy:

- ▶ Obavy z imigrace, obavy z muslimů (strach o bezpečí, o českou kulturu)
- ▶ Vliv médií, která J. B. sledoval (jeho počítač byl plný dezinformací a propagandy, které ho podpořily v jeho strachu)
- ▶ Vliv vystupování politické strany SPD (Svoboda a přímá demokracie) – rétorika SPD ho přiměla uvěřit vlastnímu strachu, zároveň byl J. B. v kontaktu s členkou SPD, která jeho obavy podporovala
- ▶ Psychické/zdravotní problémy

Po prezentaci žakovského bádání je možné otevřít obecnější diskusi o roli médií a politiků a jejich odpovědnosti ke společnosti.

SDÍLENÍ

DISKUSE K DEMOKRATICKÝM HODNOTÁM U ŽÁKŮ

Náměty k přemýšlení a diskusi

- ▶ Jaké máte zkušenosti s povědomím o demokracii a jejích hodnotách u vašich žáků?
- ▶ Jaké politické názory se objevují u vašich žáků?
- ▶ Projevují se u vašich žáků i nedemokratické názory? Jaké?
- ▶ Jakou mají vaši žáci zkušenost s demokratickými procesy (žakovské parlamenty, volba předsedy třídy, zapojení do volební kampaně, účast ve volbách apod.)?
- ▶ Sledují vaši žáci aktuální politické dění? V jakých médiích?

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU

DISKUSE K ROZVOJI DEMOKRATICKÝCH HODNOT VE ŠKOLÁCH

Náměty k přemýšlení a diskusi

- ▶ Jakým způsobem u vás ve škole rozvíjíte povědomí o demokracii a jejích hodnotách?
- ▶ V jakých předmětech a s jakou časovou dotací se problematice demokracie věnujete?
- ▶ Zapojuje se vaše škola do nějakého projektu, který rozvíjí demokratické hodnoty?
- ▶ Jakým způsobem a při jakých příležitostech mluvíte se žáky o aktuálním politickém dění?
- ▶ Co byste ve vaší škole označili za příklad dobré praxe ohledně rozvoje demokratických hodnot?

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU

DISKUSE K PŘÍNOSU SEMINÁŘE

Náměty k přemýšlení a diskusi

- ▶ Co bylo pro vás v úvodním teoretickém bloku nové či zajímavé?
- ▶ V čem mohou poznatky nebo materiály z bloku Teorie obohatit vaši výuku?
- ▶ Který z programů či materiálů prezentovaných v bloku Praxe použijete ve výuce a proč?
- ▶ Které další materiály uvedené v online Rozcestníku znáte a používáte? Jakou s nimi máte zkušenost?
- ▶ Co bylo pro v tomto semináři pro vaši pedagogickou praxi nejpřínosnější?

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU